

Nâbî Biyografisine Ek: Bir Kavramın Tashihi Vesilesiyle Nâbî'nin Hayatında
Diyarbakır'ın Yeri*

*Annex to the Nabi Biography: The Place of Diyarbakır in the Life of Nâbî
with the Occasion of the Proof of a Concept*

Ahmet TANYILDIZ*

Prof. Dr., Dicle Üniversitesi

e-mail: ahmettanyildiz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8874-8544>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.651279>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Ahmet Tanyıldız, Dicle Üniversitesi,
Diyarbakır/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 26.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 16.12.2019

Atıf/Citation

TANYILDIZ, Ahmet (2019). Nâbî
Biyografisine Ek: Bir Kavramın Tashihi
Vesilesiyle Nâbî'nin Hayatında
Diyarbakır'ın Yeri. *Akademik Dil ve
Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 1-21.
DOI: 10.34083/akaded.65

Öz

Klâsik Türk edebiyatı metinleri, edebî hüviyetleri haricinde kadîm kültürümüze ve tarihimize ait birçok kıymetli bilgiyi barındıran hazinelerdir. Bu metinler günümüz okuruyla buluştukça klâsik döneme dair kimi müphem hususların da açıklığa kavuşmasına vesile olmaktadır. Söz gelimi yeni çalışmalar sayesinde kudretli Divân şairi Nâbî'nin biyografisine birtakım bilgilerin eklenmesi zarureti doğmuştur. İlgili mevcut biyografiler Nâbî'nin eğitiminde ve şiir tarzının tekâmülünde Diyarbakır'ın ve oradaki şairlerin tesiri üzerine kayda değer bilgiler içermemektedir. Hâlbuki gençliğinde Diyarbakır'ı aralıklarla ziyaret eden Nâbî'nin; dil, mûsikî ve şiir konusunda bu şehirde ciddi tecrübeler edindiği anlaşılmaktadır. Şâir, sanat hayatı boyunca takip edeceği Hikemî üslûbun ilk örneklerini burada, sohbet meclislerinde yer aldığı ve her biri kendi döneminin önemli şahsiyetleri arasında sayılan şairlerin etkisiyle vermiştir. Gençlik döneminde bu şehirdeki hocalardan ve şâirlerden ders alan şâir, İstanbul ve Halep'te yaşadığı dönemlerde bile burayı ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir. Özellikle ömrünün son devresinde Halep'te görev yaptığı yıllarda çeşitli vesilelerle Diyarbakır'a gelmiş, şâir ve sanatkâr dostlarıyla hoş zaman geçirmiştir. Bu çalışmada bazı yeni verilerden hareketle Nâbî'nin Diyarbakır ile münasebetine temas edilecektir. Şâirin münşeatındaki kimi mektuplarına ve şiir mecmûalarında yer alan bazı ipuçlarına bu dikkatle tekrar bakılacaktır. Çalışmanın son kısmında ise Nâbî Divânı'nın son neşrinde yer alan "âmed?" (=Âmid) kavramının tashihi vesilesiyle şiirin anlamı bu zaviyeyle yeniden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Diyarbakır, Nâbî Divânı, Âmid.

* Bu yazı, *Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*'nda (Bilecik, 2017) sunduğumuz aynı başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

Annex to the Nabi Biography: The Place of Diyarbakır in the Life of Nâbî with the Occasion of the Proof of a Concept

Abstract: *The texts of classical Turkish literature are treasures that contain much valuable information belonging to our ancient culture and history, besides their literary identities. As these texts meet with today's readers, some ambiguous issues about the classical period are also clarified. For instance, thanks to new studies, it was necessary to add some information to the biography of the mighty Dîvân poet Nâbî. The present biographies do not contain significant information on the influence of Diyarbakır and the poets there in the education of Nâbî and the evolution of his poetic style. However, it is understood that Nâbî, who visited Diyarbakır periodically in his youth, gained serious experiences in this city about language music and poetry. The poet gave the first examples of the Hikemi style, which he would follow throughout his art life, with the influence of the poets, each of whom was considered among the important figures of his own period, in which he took part in the chat assemblies. The poet, who took lessons from the teachers and poets in this city during his youth, did not neglect to visit this place even when he lived in Istanbul and Aleppo. Especially in the last period of his life, during his tenure in Aleppo, he came to Diyarbakır on various occasions and spent a pleasant time with his poetic and artistic friends. In this study, Nabi's relationship with Diyarbakır will be touched on the basis of some new data. Some of the letters of the poet in prose writings and some of the clues in the poetry journals will be re-examined carefully. Then, in the last part of the study, the meaning of the poem will be reevaluated with the help of proofreading of the concept of "amed?" (= Âmid) in the publication of Divan.*

Key Words: *Nâbî, Diyarbakır, Nâbî's Divan, Amid.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde her alandaki ihtişamın zevale yüz tutmaya başladığı devirde edebiyat alanındaki en güçlü nefeslerden olan Nâbî, bereketli ömrü boyunca göz önünde yaşamış bir sanatkârdır. Urfa, İstanbul, Halep ve Harameyn gibi bölgeler şairin hayatındaki önemli menzillerdir. Nâbî'nin biyografisini her yönüyle irdeleyen çok sayıda değerli araştırma bulunmakla beraber her ne hikmetse bu kitap ve makalelerde şairin edebiyat, mûsîkî ve diğer sanat dalları üzerine ilk derslerini aldığı ve farklı dönemlerde ziyaret ettiği Diyarbakır ile münasebeti üzerine bilgi verilmemiştir. Son dönemlerde şairin bu şehirdeki hatıralarına temas eden birkaç çalışma neşredilmiş, ancak onun biyografisine girecek şekilde arzu edilen neticeye ulaşılamamıştır. Bu çalışma kapsamında konu ile ilgili mevcut çalışmalar da göz önünde bulundurularak ve bunların dışında Nâbî'nin Diyarbakır hayatına ışık tutacak bazı ipuçlarının peşine düşülerek söz konusu mesele tekrar akademi câmiasının dikkatine sunulacaktır.

A. Nâbî'nin Diyarbakır ile Münasebetine Dair Karineler

1. Alî Emîrî'nin Tespitleri ve Kaydettiği Hatıralar

Alî Emîrî, Diyarbakırlı şairleri ele aldığı kıymetli tezkiresinde Nâbî'nin Diyarbakır'a müteaddid defa gelip gittiğini ısrarla vurgular. Ona göre Nâbî gençlik yıllarının bir kısmını burada geçirmiş ve tahsilinin bir kısmını ikmâl etmiştir. Nâbî'nin Diyarbakır seyahatlerini Alî Emîrî'nin diliyle ve kronolojik olarak şöyle şekillendirebiliriz:

Alî Emîrî, Nihânî ve Ümnî mahlaslı şairlerin biyografisini anlatırken Nâbî ile ilgili önemli bir ipucu verir ve şairin gençlik yıllarında tahsil için Diyarbakır'da bulunduğunu belirtir:

"Nâbî Efendi evâil-i hâlinde tahsîl-i ilm için Diyârbekr'e gelerek bu zâta misâfir olmuştur." (Güner 2003: 59)

"Diyârbekr'de esnâ-yı tahsîlde Cenâb-ı Ümnî'nin yâr-ı vefâdârı olan Nâbî-i nüktedân..." (Alî Emîrî, 1328: 40).

Alî Emîrî'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Nâbî'nin Diyarbakır ziyaretleri birden fazladır. Zira tezkirenin muhtelif yerlerinde farklı hatıralar nakledilir. Örneğin Diyarbakır'da yaşayıp vefat eden meşhur Âgâh-ı Semerkandî'nin öncülüğünde oluşturulan *encümen-i edebiyât*

veya *encümen-i dâniş*, şehirde kültürel ve edebî seviyeyi bir hayli yükseltmiş ve çevre illerdeki birçok sanatkâr buraya ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretçiler arasındaki en önemli isim ise Nâbî'dir:

“... *Me'mûriyyet veya seyâhat sûretiyle şehrimize gelen Sâbit ve Nâbî ve Küçük Hünkâr denilen Şinâsî gibi urefâ ve şehrimizde mütemekkin Âgâh-ı Semerkandî-i Âmidî, Hâsım-ı Âmidî, Hâmî-i Âmidî, Vâlî-i Âmidî gibi üdebâ dükkânına cem olur.*” (Alî Emîrî, 1328: 377)

“*Cenâb-ı Âgâh'ın zamânında şehrimizde öyle zengin bir encümen-i edebiyât teşekkül etmiştir ki bunun derece-i hârikası gerek müşârün ileyhın zirdeki nezâirinden ve gerek o zamân şuarâsından Ümnî, Emîrî, Hâsım, Hâmî, Hamdî, Şûrî, Fâmî, Mûcib Kemâlî, Lebîb, Vâlî gibi belâgatmendân-ı memleketin terceme-i ahvâllerindeki nezâir kısmı mütâlaasından anlaşılır. Birçok şuarâ-yı memâlik ü bilâd ve o cümleden melikü'ş-şuarâ Nâbî merhûm gibi bir üstâd defâatle şehrimize gelerek o encümen-i dânişde musâhabet-pîrâ olmuş idi.*” (Alî Emîrî, 1328: 23).¹

Bilindiği gibi Nâbî, musahibi Mustafa Paşa'nın vefatından sonra 1687'de İstanbul'dan ayrılmış, 1710 yılına kadar Halep'te yaşamıştır. İşte şairin Diyarbakır'a son gelişi de Halep'teki son yılında gerçekleşmiştir. Yakın dostu Bosnalı Sâbit Efendi'nin Diyarbakır'da kadı olarak görev yaptığı sırada (1708-1710) Nâbî Diyarbakır'ı son defa ziyaret etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu son ziyaret birkaç ay sürmüş ve sonbaharda tamamlanmıştır. Alî Emîrî, Nâbî'nin bu gelişini şöyle anlatır:

“*Alâuddîn Sâbit Efendi, hicrî 1119 senesinde Âmid kadılığına nasb ve ta'yîn olunmuştur. Bu sırada vâkı' olan da'vet üzerine Nâbî Efendi son defa olarak Diyârbekr'e gelmiş idi.*” (Alî Emîrî, 1328: 26)

“*1120 senesinde Melikü'ş-şuarâ Nâbî-i nüktedân yârân-ı memleket tarafından vâkı' olan da'vet üzerine şehrimize gelerek pek çok müşâ'are ve musâhabetler vukû bulmuş,*

¹ Diyarbakır şairlerine Sâib-i Tebrizî ve Şevket-i Buhârî'yi tanıttıp sevdiren kişi Âgâh-ı Semerkandî olduğu için Nâbî'nin de -karakteristik üslubu hâline gelen-Hikemî Tarz'ı, söz konusu Âgâh mektebinden meşk etmiş olabileceği de belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kadioğlu 2010: 36-38.

*bâğlar bâğçeler, kasırlarda zevk u safâ edildikten başka
bostân mevsimine kadar bırakılmayıp bostân mevsim-i
ferah-zâsı dahi bu zevk u safâ ile geçiştirilerek Nâbî-i
merhûm pek ziyâde memnûn kalmış idi.” (Alî Emîrî,
1328: 126)*

Nâbî'nin Diyarbakır'a son defa gelişini şahitlerin tanıklığına dayanarak anlatan Alî Emîrî, bu ziyaret sürecinin epey görkemli geçtiğini vurgular. Tezkire'de Çâkerî mahlaslı şairin anlatıldığı kısımda Nâbî'nin şerefine tertip edilen bir şiir meclisini özetleyip sadeleştirerek şöyle aktarabiliriz:

“Bu abd-i âciz (Alî Emîrî), Sülûkiye Mektebi'nde Fethullâh Feyzî Efendi'den ders sıralarda muhterem büyüğümüz Alî Ağa mektebe sıkça gelir ve eslâfa ait latif hâtıralar anlatırdı. Şevk ile dinlediğimi görünce memnun olurdu. Bir gün gülerек dedi ki:

“Oğlum artık ömrümün son günleridir. Tevellüdüm 1173, şimdi yüz on yaşındayım. Merhûm Nâbî, 1120 yılı civârında şehrimize davetli olarak geldiği zaman o debdebeli ziyâfetleri gören bazı ihtiyârlara ben de yetiştim.

O zamân şehrin vâlisi Recep Paşa, kadısı da meşhûr şâir Sâbit Efendi imiş. Gerek onlar gerekse memleketin eşrâf ve hânedânı büyük ziyâfetler tertip etmişler. İlk gece ziyâfetinde şehrimizin mugannîleri, hânendeleri özel bir hazırlıkla okuyacakları tüm şiirleri Nâbî'nin manzûmelerinden seçmişler.

Önce hânendelerin pîri Kuyumcu Ahmed Verdî Çelebi, Hicâz makâmında Nâbî'nin şu gazelini latif bir şekilde okumuş:

Seni tebrîde benden olsa ağıyâr ittifâk üzre
Ne bâkim var hulûs elbette gâlibdir nifâk üzre (G 755)

Ondan sonra hânendelerin yüz akı Mücellid Mustafa Çelebi, İsfahân makâmında Nâbî'nin şu manzûmesini gönül okşayan nağmelerle okumuş:

*Yârin biliriz bezmimize râğbeti vardır
Ammâ ki zamânın gözedir sâ'ati vardır* (G 80)

*Ondan sonra eşsiz hânendelerden Mücellid Mahmûd
Çelebi, Acem makâmında Nâbî'nin şu benzersiz şiirini
okumuş:*

*O dil kim sâgar-ı bî-reng-i sahbâ-yı hâkâyıkdır
Anı lebrîz-i çirkâb-ı mecâz etmek ne lâyıkdır* (G 166)

*Ondan sonra devrin en meşhûr hânendesi Seyyid Nûh
Çelebi, Nişâbûr makâmında Nâbî'nin şu ferâh veren şiirini
bambaşka bir edâ ile okumuş:*

*Çemende cûyveş bu cüst u cûlar hep seninçündür
Miyân-ı bülbülânda güft ü gûlar hep seninçündür* (G 221)

*Ondan sonra şehrimizin pîri üstâd-ı a'zam Şeyh-zâde Şeyh
Ahmed-i Nakşebendî, Irâk makâmında Nâbî'nin şu bedî
manzûmesini okumuş:*

*Sevâd-ı mümkinât âsâr-ı sun'î bî-sühan söyler
Kitâb-ı kâinât esrâr-ı Hakk'î bî-dehen söyler* (G 121)

*Nâbî merhûm, bu meclisten gâyet memnûn olarak demiş
ki: "Ey eşsiz dostlarım, nağmeler âleminin dört bir köşesi
olan Irâk, Acem, İsfahân ve Hicâz'ı tamâmen devr ettirip
beni cihân üzere şevk ü taraba getirdiniz, var olunuz,
mesut olunuz. Şimdi sıra bana geldi."*

*Nâbî daha evvel mûsikî ilminde Seyyid Yahyâ-ı Âmidî'den
ders aldığından ve sesi de güzel olduğundan o mecliste
hâzır olan meşhûr Diyârbekir şâirlerinin şiirlerini nefis bir
şekilde tagannî etmiş; "bârekallâh, mâşâallâh" tebrikleri ve
çoşkun alkışlar semâya yükselmiş. Hânendeler cûş u
hurûşa gelerek bir nice terennümât icrâ etmişler. İşte o
gece, nice zamân dillerde destân kalmıştır."*

Hemen kalkıp o pîr-i muhteremin elini öperek bu kıymetli hikâyeyi yazıp kaydettim.” (Alî Emîrî, 1328: 126-129)

2. Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki Mecmûada Yer Alan Şiirler

Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid’in muhtelif yerlerinde Nâbî ile Diyarbakırlı şairlerin birbirlerine söyledikleri nazirelere çokça yer verilir. Özellikle aynı şiir meclislerinde buldukları Âgâh, Hâmî ve Lebîb gibi şairlerin tanzîrleri dikkat çekicidir.² Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi’nde yer alan bir şiir mecmûasında da benzer şekilde Nâbî ile Diyarbakırlı şairlerin manzumeleri bulunmaktadır. Nâbî’nin Diyarbakır ve şairleriyle münasebetine dair ilgi çekici ipuçları barındıran bu mecmûa XIX. yüzyılda tertip edilmiştir. Eser XV.-XIX. yüzyıl aralığındaki farklı şairlere ait manzumeleri barındırır. Ancak herhangi bir yerde tesadüf edilmeyen bazı Diyarbakırlı şairlerin şiirlerini ihtiva etmesi yönüyle son derece kıymetlidir.³

Mecmûada Diyarbakırlı 28 şaire ait şiir örnekleri yer almaktadır. Dikkat çekici olan husus ise -sarih bir şekilde belirtilmese de- kimi şiirlerin nazire niteliği taşımasıdır. Nâbî ile çağdaş olan kimi şahsiyetlerin ona ve şiirlerine özel bir ilgi duydukları anlaşılmaktadır.⁴ Bu çalışmanın çerçevesine giren yönüyle Nâbî ile Diyarbakırlı şairlerin nazirelerini şu şekilde değerlendirebiliriz:

Şairlerin etkileşimine dair mecmuada görülen ilk örnek Âgâh ile Nâbî’nin aynı vezin ve kafiyedeki gazellerinin bulunduğu kısımdır. Söz konusu şiirlerin matla’ beyitleri şöyledir:

Sana benzer felegün mihr-i dırahşânı mı var
Mihrün anılmağa yanunda meğer cânı mı var Nâbî

² Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid’de söz konusu şairlerin birbirine nazireleri konusundaki ayrıntılı örnekler için bk. Alî Emîrî 1328: 26-32; 55-64; 201-206.

³ Bu mecmûa hakkındaki diğer bilgiler için bk. Büküm 2013.

⁴ Mecmûada Nâbî’nin 88 gazeli dışında yine ona aidiyeti kuvvetle muhtemel olan 4 gazel daha bulunmaktadır. Nâbî mahlaslı bu gazeller şairin mevcut eserlerinin hiçbirinde bulunmamaktadır. Mecmûanın ağırlıklı olarak Diyarbakırlı şairlerin şiirlerini ihtiva etmesi ve Diyarbakır’da bulunması, söz konusu gazellerin Nâbî’nin ziyaretleri sırasında Diyarbakır’da söylenmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Büküm 2015: 1-9.

Her çiğher-sûhtenün sen gibi cânânı mı var
Yâ meger her felegün bir meh-i tâbânı mı var Âgâh
(Mecmûa, vr. 103a **Bk. EK-1**)

İkinci örnek Nâbî ile Lebîb-i Âmidî'nin aynı vezin ve kafiyedeki gazellerinin bulunduğu kısımdır. Söz konusu şiiirlerin matla' beyitleri şöyledir:

Fasl-ı güldür idelüm geşt çemenden çemene
Açalum çeşm-i temâşâyı semenden semene Nâbî

Zülfüne bendeligüm düşdi dehenden dehene
Teni cân-bâz-ı felek atdı resenden resene Lebîb-i Âmidî
(Mecmûa, vr. 163a **Bk. EK-2**)

Üçüncü örnek Nâbî ile Azmî-i Âmidî'nin aynı vezin ve kafiyedeki gazellerinin bulunduğu kısımdır. Söz konusu şiiirlerin matla' beyitleri şöyledir:

Hâk-i kûyun cilvegâh-ı mihr-i rahşân eyleme
Tûtüyâ-yı dîdemi hâk ile yeksân eyleme Nâbî

Verme ruhsat şâneye zülfin perişân eyleme
Lâne-i murg-ı dilüm ey şûh vîrân eyleme Azmî-i Âmidî
(Mecmûa, vr. 163a **Bk. EK-3**)

Dördüncü örnek Emîrî, Âgâh ve Nâbî'nin aynı vezin ve kafiyedeki gazellerinin bulunduğu kısımdır. Söz konusu şiiirlerin matla' beyitleri şöyledir:

Dilde heves-i zülf-i siyehkâr dükendi
Esbâb-ı tarab-yâr-ı vefâdâr dükendi Emîrî

Hat geldi safâ-yı gül-i ruhsâr dükendi
Gör bahtı bahâr irdi bu gülzâr dükendi Âgâh

Hatt irdi ruh-ı yâre harîdâr dükendi
Gün bitdi o germiyyet-i bâzâr dükendi Nâbî
(Mecmûa, vr. 163a **Bk. EK-4**)

3. Nâbî'nin Münşeâtı'ndaki Mektuplar

Nâbî'nin şair kimliğinin yanı sıra kuvvetli bir nâsir olduğu da bilinmektedir. Özellikle Zeyl-i Siyer-i Veysi'si ve Münşeât'ı bu alandaki kudretini gösterir niteliktedir. Hayatı boyunca Osmanlı coğrafyasındaki çeşitli şehirlerde bulunan Nâbî'nin bereketli ömrü boyunca farklı görevlerdeki devlet adamlarına ve dostlarına yazdığı mektuplar, dönemin sosyal hayatına ilişkin çarpıcı bilgiler de içerir. Bu çalışma çerçevesinde dönemin önemli eyalet merkezlerinden olan Diyarbakır ile ilgili ipuçlarının peşine düşeceğiz. Münşeât'ın birkaç yerinde Diyarbakır'daki kimi mekânları, şahsiyetleri ele almakta, şehrin iklim güzelliği ile bolluk ve bereketine temas etmektedir. Münşeât'ta yer alan ve Mehmed Emîn Efendi ismindeki Diyarbakırlı bir zâta gönderilen iki mektubun da bu şehirde yazılmış olduğu belirtilmektedir. Münşeât'taki ilgili kısımları şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

Nâbî'nin Halep'te iken Diyarbakır'da vazifeli olan Muîd Ahmed Efendi'ye yazdığı mektupta, ona serzenişte bulunarak Diyarbakır'ın epey yakın olduğunu ve en azından haftada bir mektup gönderebileceğini söyleyerek iştiyakını ifade eder. Mektuptaki cümlelerden görüldüğü kadarıyla Diyarbakır ile Halep arasında neredeyse her hafta bir kâfilenin sefer yaptığı anlaşılmaktadır.

*“... benim izzetlü birâderim cânım Efendi Hazretleri!
Diyârbekr canibinden mütevârid olan kevâfilden mektûb
ümîdiyle peyk-i hayâlimiz istikbâl etdikçe tehî-dest avdet
etdiklerinden gayrı gümrükçüler peyk-i hayâlimizi rakîb
sûretinde istikbâl etmege müeddî olmadadır. Cenâbınız
Diyârbekr gibi karîb mahalde bulunduğunuz takrîbiyle
haftada bir mektubunuz vürûdı me'mûl iken bu
muâmele-i iştiyâk kendi mîzân-ı iştiyâkımızla bu minvâl
üzre muvâzene olunurken hilâf-ı me'mûl vaz'-ı tegâfûl-
gûnenize bir ma'nâ verememişizdir...”* Münşeât-ı Nâbî,
55b

Münşeât'ta yer alan başka bir mektuptaki ifadelerden Nâbî'nin Diyarbakır'ı iyi bildiği anlaşılmaktadır. Daha evvel Kastamonu mütesellimi olan Halîl Ağa adındaki bir zâtın Diyarbakır'dan kendisine yazdığı mektuba kızan Nâbî, cevap olarak hezel-âmîz bir cevabî mektup yazmıştır. Bu mektupta Diyarbakır'la ilgili kimi ayrıntılar da vardır. Mektubun bir yerinde Diyarbakır bostanlarının ve bostan eğlencelerinin

meşhur olduğunu belirten Nâbî, Halil Ağa'nın görgüsüzlük yapıp yaldızlı ibrik ve leğenini günaşırı Dicle bostanlarına taşıdığını ve halka göstermek için getirip götürmekle ibrik ve leğenin yaldızlarının silindiğini ve Sur içindeki Suveyka Hamamı'nın⁵ kirli taslarına benzediğini söyler.

Nâbî, mektubun devamında istihza ile Halil Ağa'nın Diyarbakır'a geliştikten sonra Kastamonu fakirlerinin de buraya doluştuklarını belirterek eski bir tabiri dillendirir: "*Kadîmden Diyârbekr'e Küçük İstanbul dediklerinin manâsı dahı zamân-ı devletlerinizde zâhir oldu.*" Bu ifadeler şehrin o devirdeki sosyal ve kültürel dokusunu açığa çıkarmaktadır. Ayrıca Diyarbakır'daki dostların, Halil Ağa'nın hırsızlığından ve geceleri bostanlara musallat olmasından çekindikleri için meclislerde bekçi misali etrafını sardıklarını ve bu vesile ile şehrin geri kalan kısmının rahat uyku çektiklerini mizahî bir dille anlatır.

Anlaşıldığı kadarıyla Halil Ağa, Nâbî'ye yazdığı mektupta ona Diyarbakır karpuzu/kavunu da hediye edeceğini va'detmiştir. Nâbî de "*Eskiden beri senin va'din ile vefân arasında günah ile sevap kadar uzaklık vardır.*" deyip "*Her va'de-i dürûğına bin yıl zamân verir*" mısrayla cevap verir. Ardından "*Uzun zamandan beri her ne vakit Âmid'in şeker gibi kavunundan söz açılrsa ağzımızın suyu Dicle Nehri gibi akar, siz de bilirsiniz.*" der. Nâbî'nin bu kısımdaki tasvir ve ifadeleri Diyarbakır'ı bildiği ve buraya gittiğini gösteren delillerdir.⁶

Münşeât'ta Muhammed Emîn Efendi isimli bir zâta yazılan iki mektup vardır. Alî Emîrî bu mektuplardan birinin Nâbî Diyarbakır'da iken yazıldığını ifade eder.⁷ Mektupların muhtevasının Diyarbakır ile ilgili olması ve muhatabının da Diyarbakırlı olması, Alî Emîrî'nin bu tespitinin isabetli olduğunu göstermektedir.

Birinci mektup Diyarbakır dışında, -kuvvetle muhtemel Van'da- olduğu için bostan sohbetlerinin lezzetinden mahrum kalan Muhammed Emîn

⁵ Diyarbakırlı yazar Mehmet Ali Abakay bu hamamın Eski Diyarbakır'da, Sur içinde, Nebî Câmîi'nin karşısında bulunduğunu, günümüzde yerinde bir çarşı-pasaj olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Abakay 2012.

⁶ Bu mektubun muhtevasına ilişkin daha ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Oktay 2014a: 346-349.

⁷ "Bu sırada Diyârbekr vücûhından Abdülvehhâb Ağa-zâde Muhammed Emîn Çelebi Diyârbekr'de olmadığından ona hitâben Nâbî-i nüktedânın yazdığı mektûb-ı belîğde *şirâze-bend-i cerîde-i vidâd Seyyid Alî Çelebi hulûs üzre selâmlar eder.*' ibâre-i mübeccelesi muharrerdir." (Alî Emîrî 1328: 128)

Efendi'ye mülâtefe olsun diye yazılmış bir metindir. Nâbî burada Muhammed Efendi'ye olan hasretini şu mizâhî ifadelerle satıra döker:

“...hicrân-ı bî-emân bu hakir-i nâtüvâna bu mertebe zulm etmededir ki seng şişeye, âteş penbeye, zâhid bâdeye, rustâî nağmeye bu zulmü etmeye. İştîyâk-ı mülâkât-ı şerîfiniz bu günedir ki mahmur şarâba, sarhoş kebâba, sermâ-horde âfitâba bu güne ârzûmend olmaya.”

Ardından kendisiyle beraber bostan meclislerinden nasiplenen Diyarbakırlı dostlarını selamlarını da Muhammed Emîn Efendi'ye iletir. Bu kısımdaki selamlama ifadeleri, adı geçen dostların meslekleri ve şahsî özellikleri de düşünülerek yine mizâhî olarak yazılmıştır:

Kâtip Abdurrahmân için: *“Rakam-tırâz-ı sahâif-i dûstî Kâtib Abdurrahmân Efendi muhlisleri bî-riyâ vü bî-implâ selâmlar ederler.”*

Kahveci Muhammed için: *“Duâcınız Kahveci-zâde Seyyid Muhammed egerçi telh-kâmî-i afyon-ı fırâkdan günden güne hokka-i berş misâli kalıp lâkin yine meydân-ı mahabbetde duânız hizmetinde kara pehlivânlara mukaddem olduğu mahfî değildir.”*

Kel A'yân için: *“Sadâkatli Kel A'yân bu güne duânıza müciddir ki başını kaşımağa eli değmez.”*

Mücellid Alî Çelebi için: *“Şirâze-bend-i cerîde-i vidâd Seyyid Alî Çelebi dahı duânız hizmeti çesbânında olduğuna binâen bî-hadd selâmlar eder.”*

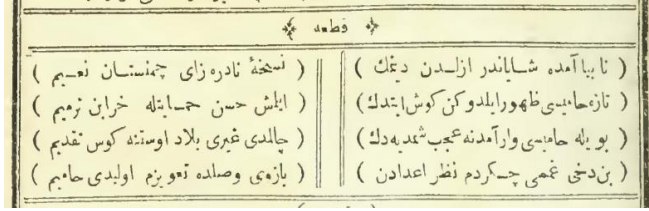
Ahmed Çelebi için: *“Bürîde-gîsû Saçlı-zâde Ahmed Çelebi hulûs üzre selâmlar ederler.”*

Muhammed Emîn Efendi'ye yazılmış ikinci mektup da aynı minval üzeredir. Nâbî bu mektupta Abdüllatîf Çelebi'nin misafiri olarak birkaç gece bostanlarda keyf sürdüğünü ve yeri geldikçe Emîn Efendi'nin hayır dualarla, güzel hatıralarla anıldığını belirtir. Onsuz, bostanlarda yedikleri lezzetli kavun/karpuzlardan, nefis incirlerden tat alamadıklarını yine mizâhî bir üslupla aktarır:

“Benim birâderim! Bu sene-i mübârekde Abdullatîf Çelebi ile birkaç gece bostânda kalıp her bâr zikr-i cemîliniz ve akîbince duâ-yı hayrlarınız mezkûr olurdu. Azîz kavunların halâveti bir mertebe idi ki gûyâ Hâce Hâfız, kara oğlanın hakkında demişdir: “*Ân siyeh-çerde ki şîrînî-i âlem bâ üst = Cihânın bütün şîrinliği o esmerdedir*”. Ve kara incir ise “*Sûre-i Ve't-tîn benim sıfatımdır*” derken yine cenâbınız bile olmamağla bostânın kavunları Ebû Cehil karpuzu gibi mâye-i telh-kâmî-i ahbâb olmak değil belki neşâtın dahî mestâne-hırâmı Mecnûn’un refâtârı gibi nemeksiz olduğu bî-ıştibâhdır.”⁸

B. Nâbî'nin Diyarbakır ve Hâmî-i Âmidî Üzerine Söylediği Kıta

Nâbî Dîvânı neşrinde yer alan bir kıt'ada Diyarbakır şehri ve Diyarbakırlı olan Hâmî övülmektedir. Mevcut Dîvân neşirlerinde bu kıt'adaki *Âmid* kelimesi sehven *âmed=gelmek* mastarı şeklinde okunmuş ve anlam çerçevesi değişmiştir.⁹ Kıt'anın tam metni şöyledir:

Dîvân-ı Nâbî, (Şeyh Yahyâ Matbaası, 1875), Mukatta'ât, s. 7.

Kıt'a

Nâbiyâ Âmid'e şâyândır ezelden dinmek
Nüsha-i nâdire-zây-ı çemenistân-ı Na'im

Tâze Hâmî'si zuhûr eyledügin gûş etdik
Eylemiş hüsn-i himâyetle harâbın termîm

⁸ Bu kısımda değerlendirdiğimiz cümleler, Münşeât'taki ilgili mektuplardan seçilerek ve kısaltılarak alınmıştır. Mektupların tam metni için bk. Oktay 2014b: 597-601.

⁹ Manzumedeki bu ibare karışıklığı Dîvân neşrinin hem ilk hem de son baskısında devam etmiştir. Bk. Bilkan 1997: 1156; Bilkan 2011: 1156.

Böyle hâmişî/Hâmî'si var Âmid ne aceb şimdiye dek
Çalmadı gayrı bilâd üstine kûs-ı takdîm

Ben dahı gam mı çekerdim nazar-ı a'dâdan
Bâzu-yı vaslda ta'vîzüm olaydı Hâ-Mîm

Nâbî bu kıt'ada “*Âmid'e Naîm cennetinin yeryüzündeki ender numunelerinden biri vasfını vermek, ona ezelden lâyıktır.*” diyerek şehri över. Ardından şehrin yeni bir hâmiye kavuştuğunu veya Hâmî isimli bir değere kavuştuğu belirtir ve bu hâminin / Hâmî'nin güzel işlerle şehrin harap yapısını onardığını ifade eder. Ayrıca böyle bir hâmişî / Hâmî'si varken Âmid şehrinin şimdiye dek diğer beldelere üstünlük sağlayamamasını da hayretle karşılar. Nâbî son beyitte de sözü kendisine getirir ve vuslat pazusunda “Hâ-Mîm” ibaresinin muska olarak bulunması veya bir hâmişinin olması durumunda düşmanlarının nazarlarından korunabileceğini ve gam çekmeyeceğini vurgular.

Nâbî'nin bir muammâ veya lugaz mahiyetinde söylemiş olduğu bu manzumede, o devrin Diyarbakır'ından söz ettiği açıktır. İlk beyitte şehri cennet bahçesine benzetmesi, şairin burası hakkında bilgi sahibi olduğuna delalet etmektedir. Şiir, ihtiva ettiği hâmi / Hâmî (حامى) ve Hâ-Mîm (حاميم) ibareleriyle manzum bir bilmece niteliğine bürünmektedir.

Şiirdeki hâmi / Hâmî ibaresinde kast edilen kişinin Nâbî'nin arkadaşı şair Hâmî-i Âmidî olması kuvvetle muhtemeldir. Zira yukarıda da değinildiği gibi kaynakların belirttiğine göre Hâmî hem Nâbî'nin dostu hem de ders arkadaşıdır. Nâbî'nin Diyarbakır'da bulunduğu süreçler boyunca Hâmî ile de görüştüğü söylenmektedir. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid'de Hâmî'nin Nâbî'ye nazîre olarak söylediği üç manzumenin matla' beyitlerine de yer verilmektedir (Alî Emîrî 1328: 201, 203, 204). Hâmî'nin biyografisindeki şu bilgi de ayrıca dikkat çekicidir: Şair 1121/1710 yılına kadar Diyarbakır'da yaşamış, ardından Nâbî'nin Halep'ten İstanbul'a döndüğü yıl içerisinde o da aynı yere, yani İstanbul'a gitmiştir. İki şahsiyetin İstanbul'da da münasebet hâlinde olması akla uzak değildir.

Nâbî'ye ait bu manzumenin Hâmî için söylendiği konusunda Alî Emîrî'nin hiçbir şüphesi yoktur. Tezkire'sinin ilgili maddesinde eski tezkirecilerin Hâmî hakkında yeteri kadar bilgi vermemelerini eleştiren Alî Emîrî, Nâbî'nin bu kıt'asının Hâmî için söylendiğini şu ifadelerle anlatır:

“Sâlim ve Safâyî Efendiler tezkirelerini tahrirden yirmi sene evvel melikü’ş-şuarâ Nâbî-i mu’ciz-edâ

Nâbiyâ Âmid’e şâyândır ezelden dinmek

Nüsha-i nâdire-zây-ı çemenistân-ı Na’im

(...)

kıt’a-ı garrâsıyla Hâmî hakkında alkışlar icrâ eylediği hâlde şu alkışlardan yirmi sene sonra yazılan tezkirelerin öyle bir şâir-i kıymetdârdan bahsetmemeleri nasıl makrûn-ı ma’zeret görülsün?” (1328: 188)

Nâbî kıt’anın son beytinde aynı kelime ile bir lügaza kapı aralar. Kolunda Hâ-Mîm lafzının muska şeklinde yazılması veya asılması durumunda düşmanlarının ‘nazar’larından korunabileceğini söyler. Şair; muska, vefk, tılsım vb. isimlerle anılan bu âdeti hem Hâmî ismini, hem kendisini koruyup kollayan bir hâmiyi, hem de Kurân-ı Kerîm’de hurûf-ı mukattaadan olan Hâ-Mîm harflerini hatırlatan bu ibare ile şiirinde kullanmış olur.¹⁰

Sonuç

Coğrafi açıdan Diyarbakır’a oldukça yakın mesafede bulunan Urfa’da doğup büyümüş olan ve sonraki dönemlerde yine yakın sayılabilecek Halep’te vazife yapan Nâbî’nin Diyarbakır’la münasebetinin olması tabii görülebilir. Yukarıda dört başlık halinde ayrıntılı olarak değerlendirildiği gibi Nâbî gençlik yıllarında bu şehre gelmiş ve tahsil için bir müddet burada kalmıştır. Daha sonra bir müddet İstanbul’da ikamet eden şair, vazife icabı Halep’e gelmiştir. Halep’te bulunduğu zaman içerisinde Diyarbakır’la ve Diyarbakırlı şahsiyetlerle münasebetlerinin devam ettiği görülür. Gerek Alî Emîrî’nin Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid’in farklı yerlerinde bahsettiği hâtıralar, gerekse Diyarbakır’da bulunan ve hususi olarak 28 Diyarbakırlı şairden manzum örneklere yer vermesi açısından önemli olan bir şiir mecmûasında Nâbî ile Diyarbakırlı şairlerin birbirine söylediği nazirelere yer verilmesi şâirin bu şehirle ve buradaki dostlarıyla muhabbetinin varlığını göstermektedir. Ayrıca Nâbî’nin şairlik yönü dışında sosyal ve beşerî münasebetleri konusundaki en önemli eseri

¹⁰ Şiirdeki vefk, tılsım ve muska meselesi bu çalışmanın konusuna doğrudan temas etmediği için ayrıntıya girilmedi. Bu konulardaki çalışmalar için bk. Çelebi 2012: 605-607; Kaya 2014: 71-114; Merdin 2014; Yıldız 2012: 63-71.

sayılan Münşeât'ındaki birkaç mektubun doğrudan veya dolaylı yönden Diyarbakır'la ilgili olması da bu münasebetin varlığını kuvvetlendiren bir husustur. Son olarak Divân neşrinde yer alan ve muhteva olarak Diyarbakır ile Hâmî-i Âmidî'yi işleyen bir kıt'ası da bu meseleyi açıklığa kavuşturan diğer bir delildir. Nâbi'nin yaşamını ele alırken bu hususların da dikkate alınması edebiyat tarihimiz ve şairin biyografisi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Abakay, Mehmet Ali (2012), “Diyarbakır Hamamları ve Kültür-Sanat Üzerine”,

<http://www.tyb.org.tr/diyarbakir-hamamlari-ve-kultur-sanat-uzerine-6597yy.htm>.

Aksoyak, İsmail Hakkı (2012), “Nâbî Dîvânı’nda Mekân Tasviri”, *Şâir Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 267-281.

Alî Emîrî (1328) *Tezkire-yi Şu’arâ-yı Âmid, Birinci Cild*, Matba’a-yı Âmidî, Dersa’âdet.

Bektaş, Ekrem (2014), “Diyarbakır Şiir Meclislerinde Urfalı Nâbî”, *Alî Emîrî Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, s. 65-70.

Beysanoğlu, Şevket (1996) *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (Birinci Cilt)*, San Yayınları, Ankara.

Bilkan, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilkan, Ali Fuat (2011), *Nâbî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Bilkan, Ali Fuat (2012), “Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, *Şâir Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 13-71.

Bilkan, Ali Fuat (2014), “Nâbî, Yûsuf Nâbî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 04.03.2014,

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1846>.

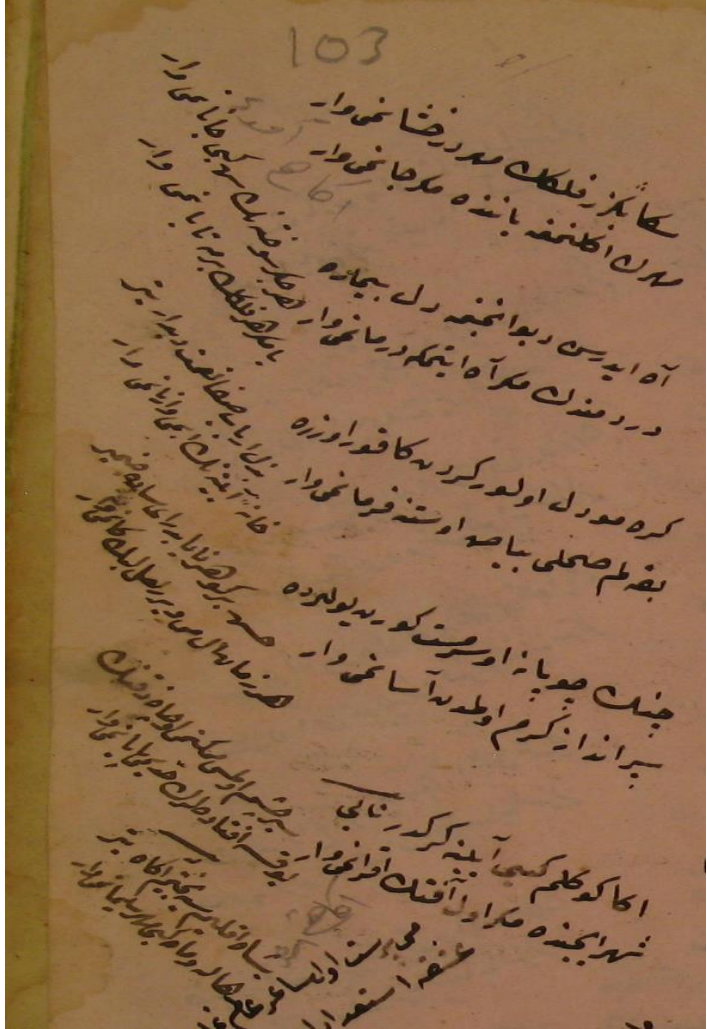
Büküm, Mehmet (2013), *Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki 577 Nolu Mecmûanın Tanıtımı*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Büküm, Mehmet (2015), “Nâbî’nin Bilinmeyen Dört Şiiri”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature)*, C 1, S 1, s. 1-9.

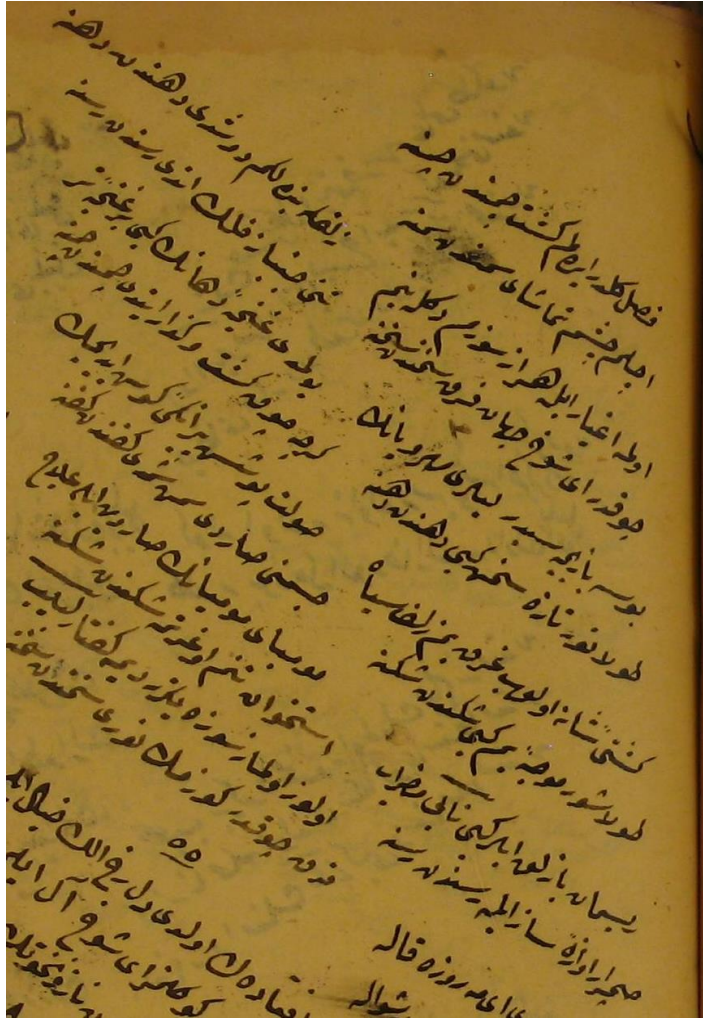
- Çelebi, İlyas (2012), “Vefk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 42, s. 605-607.
- Güner, Galip; Nurhan Güner (2003) *Alî Emîrî-Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, Ankara: Anıl Matbaası.
- Kadioğlu, İdris (2010) “Diyarbakır Encümen-i Dâniş'inin Üstâd Şairi Âgâh ve Devrindeki Şairler Üzerindeki Etkisi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2, S 4, s. 35-45.
- Kaya, Hasan (2014), “Divan şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S 48, s. 71-114.
- Korkusuz, M. Şefik (2004) *Tezkire-i Meşâyih-i Âmid*, Kent Yayınları, İstanbul.
- Mecmûa-i Eş'âr*, Diyarbakır Yazma Eser Kütüphanesi, No: 577.
- Merdin, Saadettin (2014), “İlm-i Hurûf ve Havâss”, <http://www.saadettinmerdin.com/genel/162-ilm-i-huruf-ve-havass-seytanat-ilimleri.html>.
- Münşeât-ı Nâbî*, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174.
- Oktay, Adnan (2014a), “Nâbî'nin Münşeât'ında Şehir ve Diyarbakır”, *Alî Emîrî Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, s. 335-349.
- Oktay, Adnan (2014b), *Nâbî'nin Münşeâtı: İnceleme-Metin*, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldız, Ayşe (2012), “Nâbî Divanı'nı ve Hayriyye'yi Gizli İlimler (Okültizm) Işığında Okumak”, *Milli Folklor Dergisi*, S 95, s. 63-71.
- Yılmazçelik, İbrahim (2000) “Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* “Fırat University, Journal of Social Science”, C 10, S 1, s. 233-287.

EKLER

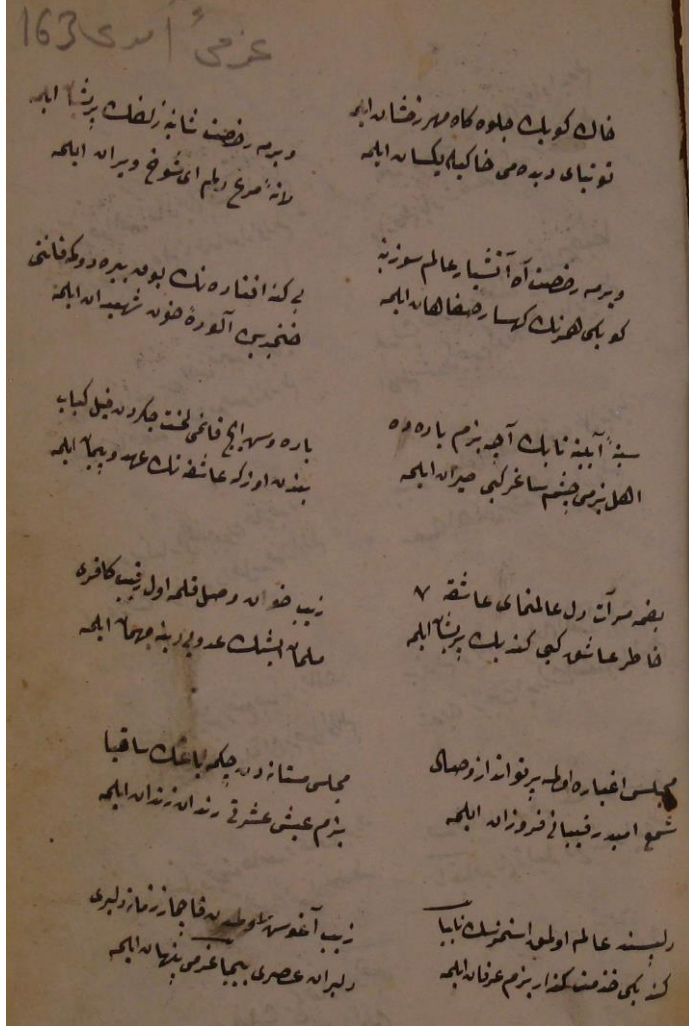
EK-1 Nâbî ve Âgâh'ın gazelleri, Mecmûa, 103a

EK-2 Nâbi ve Lebîb-i Âmidî'nin gazelleri, Mecmûa, 143a

EK-3 Nâbi ve Azmî-i Âmidî'nin gazelleri, Mecmûa, 163a

EK-4 Emîrî, Âgâh, ve Nâbî'nin gazelleri, Mecmûa, 174b

